

ІСТОРІЯ НАУКИ І ТЕХНІКИ

УДК 929 : [93 : 28] (477) Пархоменко

ПОЛТАВСЬКІ СТОРІНКИ ЖИТТЕПИСУ НЕТИПОВОГО ІСТОРИКА ВОЛОДИМИРА ПАРХОМЕНКА

Ірина Передерій

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка
Україна, 36011, м. Полтава, Першотравневий проспект, 24
e-mail: iryna1006@ua.ua

В інтелектуальному середовищі Полтавщини початку ХХ ст. відбувалося наукове становлення надзвичайно цікавої постаті – майбутнього українського історика, державознавця, чий історичні концепції вирізнялися академічною нетиповістю та неабиякою оригінальністю. Мова йде про Володимира Олександровича Пархоменка (1880-1942 рр.) – людину непростой долі, якого, за висловом дослідника його постаті Андрія Портнова, тривалий час оцінювали дуже однобоко, як «репресованого історика із незначною кількістю праць» [1, с. 39]. 1930 р. у справі Спілки Визволення України (СВУ) він був засуджений до 10-ти років таборів. Термін відбував на Соловках. 6 червня 1933 р. як інвалід, за клопотанням сестри Ольги, був достроково звільнений з ув'язнення. Помер 1942 р. у блокадному Ленінграді. Реабілітований 1989 р. [2].

Творча спадщина В. Пархоменка насправді досить різноманітна за тематикою, суттєва за обсягом, непересічна і, як вже зазначалося, нетипова за концептуальним змістом. Якщо починав науковець, як дослідник історії церковного життя, переважно доби Гетьманщини, то згодом його наукові інтереси розширилися до проблем виникнення та початкових етапів розвитку Київської держави, утвердження християнства на Русі, взаємин Давньої Русі з кочівниками Північнопричорноморських степів.

В. Пархоменко не боявся підважувати установлені історіографічні стереотипи і часто йшов у вітчизняній науці проти течії. Зокрема, він заперечував роль варягів в утворенні Київської Русі, натомість підтримував пантюркістські (зокрема, хозарські) теорії походження давньоруської державності, розглядав утворення Київської Русі як наслідок боротьби південно-

східних слов'ян (мешканців хозарського Приазов'я) з їх південно-західною групою.

Автора цієї статті постать В. Пархоменка зацікавила у часі підготовки комплексного монографічного дослідження, присвяченого видатному теоретику українського державотворення, науковцю-історик, соціологу, релігієзнавцю, засновнику й ідеологу гетьманськомонархічного руху в українському національно-визвольному русі ХХ ст. В'ячеславові Казимировичу Липинському. Під час вивчення численних джерел, у тому числі особового походження, з'ясувалося, що В. Пархоменко у 1920-их рр. вів наукове листування з представником гетьманського руху в еміграції істориком Дмитром Дорошенком, діставав через нього відповідні видання, які потім уважно студіював, зокрема, Дорошенків «Огляд української історіографії» та працю В. Липинського «Україна на переломі» [3, с. 212].

У підрадянській Україні вже на той час було не так багато науковців, що наважувалися підтримувати зв'язки з представниками «контрреволюційної еміграції». Для В. Пархоменка ж, якому була притаманна за висловом А. Портнова, «свідома настанова на відмежованість від політики» [1, с. 97] (про що свідчить, зокрема, його політична неучасть у подіях Української революції 1917-1921 рр.), цей факт був тим більше дивний. Його комунікації 1920-их рр. із зарубіжними науковими виданнями (наприклад, чеським часописом «Slavia» [1, с. 53]), а також із представниками української політичної еміграції були подиктовані винятково бажанням науковця бути максимально обізнаним у царині новітніх наукових досліджень. І В. Пархоменко, певно, не дуже зважав на той факт, що такі зв'язки можуть бути небезпечними. Отже, й тут він ішов

«проти течії». До речі, цей науковий епістолярій пізніше буде використано як «доказ» контрреволюційної діяльності вченого у справі СВУ.

У науковому та громадському життєписі цієї неординарної особистості є два періоди, безпосередньо пов'язані з Полтавою. Перший – 1905-1912 рр. – це період становлення В. Пархоменка як науковця, освітянина та громадського діяча, і другий – зовсім короткий – протягом року – з кінця 1924-1925 рр., коли вчений працював викладачем у Полтавському ІНО. У нашій розвідці ми ставили *за мету* всебічно висвітлити його перший полтавський період, як з погляду громадської, культурно-просвітньої діяльності, так і в ракурсі змісту його наукової спадщини.

Народився В.О. Пархоменко 9 вересня 1880 р. у с. Сміле Роменського повіту Полтавської губернії (тепер – Роменський район Сумської області), у родині провінційного православного священника. Освіту здобув у Полтавській місіонерській духовній семінарії та Санкт-Петербурзькій Духовній Академії, яку закінчив 1903 р., отримавши ступінь кандидата богослов'я. 1905 року закінчив ще й Петербурзький археологічний інститут, згодом став його дійсним членом.

З грудня 1905 року В. Пархоменко викладав церковну історію у Полтавській духовній семінарії. У часі своєї педагогічної діяльності у семінарії справив значний вплив на іншого майбутнього знаного українського науковця-історика, етнолога та релігієзнавця – Костя Штеппу, посприявши його захопленню історією, яке починалося зі співпраці семінариста з Полтавським історико-археологічним комітетом [4, с. 33; 5, с. 97]. До появи та подальшої діяльності цього комітету Володимир Пархоменко спричинився безпосередньо.

21 лютого 1906 р. В. Пархоменко став дійсним членом Полтавської губернської вченої архівної комісії (далі – ПГВАК) [1, с. 47]. За свідченням самого діяча, того ж таки 1906 р. він став автором проекту Полтавського церковно-історико-археологічного комітету (далі – ПЦІАК) – об'єднання науковців і церковних діячів Полтавщини для збирання та вивчення археологічних пам'яток, наявних у церквах і пов'язаних з діяльністю Церкви.

Комітет був створений відповідно до указу Священного Синоду від 26 жовтня 1906 р. при архієрейській кафедрі з давньосховищем при ньому. Ініціатором його створення став Преосвященніший Іоанн, Єпископ Полтавський і Переяславський. Ще на початку 1906 року він

зібрав біля себе невеличке коло осіб, зацікавлених церковною археологією, серед яких був і В. Пархоменко, що незадовго перед тим переїхав до Полтави. Йому, як дійсному членові Петербурзького археологічного інституту, Владика Іоанн і доручив підготовку «проекту правил» (тобто статуту – *І.П.*) майбутнього комітету [6, с. 37]. До складу новоствореної установи ввійшли члени ПГВАК, зокрема знаний полтавський історик І.Ф. Павловський (виконував у вченій архівній комісії функції правителя її справ, тобто вченого секретаря), вчений-лікар О.Ф. Мальцев (завідувач Полтавською психоневрологічною лікарнею), історик і краєзнавець Л.В. Падалка й інші. Почесними членами комітету були обрані вчені Петербурга, Москви, Києва – М.Ф. Біляшівський, М.В. Покровський, Ф.І. Успенський, О.І. Левицький, М.І. Петров, В.О. Біднов та інші. Ввійшов до складу комітету і В.О. Пархоменко, якому на першому засіданні було доручено виконувати функції члена-діловода (виконував ці обов'язки до осені 1909 р.), члена Ради комітету, а також разом із скарбником А. Житецьким – завідувати давньосховищем [7, с. 4].

Комітет розпочав пошуки та придбання для Полтавського давньосховища церковних старожитностей, давніх рукописів, друкованих робіт з історії єпархії, різних історичних джерел у місцевих церковних і приватних архівах. Комітет також збирав колекції монет, килими, рушники, козацькі пояси, стріли, твори мистецтва на релігійні сюжети видатних майстрів інших народів. Займався він і пошуком експонатів для музею історії Полтавської битви. На засіданнях комітету заслуховувались доповіді з історії місцевих монастирів та окремих церков, повідомлення про надходження до бібліотеки літератури, предметів старовини тощо. Основні напрями діяльності комітету розгорталися навколо архівної справи, охорони пам'яток, переважно церковних, польових археологічних досліджень тощо.

Як завідувач давньосховищем, В.О. Пархоменко безпосередньо опікувався збиранням старожитностей у церквах Полтавської єпархії та подальшим формуванням полтавської колекції церковної старовини, про що свідчать журнали засідань комітету та звіт про перший рік його діяльності [6, с. 48]. Функції завідувача давньосховищем він виконував до 5 вересня 1907 року, коли воно було перетворене на музей і відкрите для відвідувачів щонеділі. З цього часу обов'язки його завідувача

були покладені комітетом на священнослужителя Володимира Трипольського [7, с. 32].

Завдяки зусиллям членів комітету, зокрема В.О. Пархоменка, була створена історико-епархіальна бібліотека. На самому початку роботи комітету для його практичних цілей Володимир Олександрович придбав у грудні 1906 р. у Петербурзі наукову літературу, зокрема, з різних галузей спеціальних історичних дисциплін (як-от: палеографія, картографія, нумізматики, іконографія тощо), які мали прислужитися у визначенні мистецької та культурної цінності старожитностей, що надходили до давньосховища. Звідти ж учений привіз й інші наукові праці, взяті у тимчасове користування у бібліотеці Археологічного інституту, які одержав за сприяння тамтешнього директора професора Миколи Покровського. Крім того, В. Пархоменко подарував і кілька власних книг з історії й опису Московських древніх церков бібліотеці комітету [7, с. 7, 12, 33].

За дорученням комітету В. Пархоменко брав участь у роботі двох Всеросійських археологічних з'їздів [8, с. 21]. На XIV-му з'їзді, що відбувся у Чернігові влітку 1908 р. і був майже повністю присвячений археології України, В. Пархоменко увійшов до складу Ученого комітету з'їзду та виконував обов'язки секретаря секції церковних старожитностей. Разом із В. Трипольським представляли 290 експонатів Полтавського давньосховища, серед інших Плащаницю 1466 р. та знамените Пересопницьке Євангеліє. На з'їзді була також представлена доповідь про церковні будівлі стилю ампір Полтавської губернії [9, с. 245], очевидно, що її виголосив один із полтавських делегатів від комітету або ПГВАК, можливо, й В. Пархоменко.

У звіті про участь у цьому науковому форумі Володимир Олександрович згодом писав, що з'їзд дав «багато цікавого тому, хто їздив ... з метою повчитися» [10, с. 69]. Очевидно, учений мав на увазі насамперед себе самого, оскільки безперечно прагнув усотувати на подібних зібраннях знання та досвід маститих науковців, адже пізніше принагідно відзначав, що археолого-історичні знання на таких з'їздах «добуваються швидше, легше й відчутніше, ніж шляхом лише одного вивчення книг» [11, с. 185].

На наступному XV-му археологічному з'їзді у Новгороді (1911 р.) В. Пархоменко, який єдиний представляв ПЦІАК, був обраний секретарем відділу пам'яток руської мови та письма, увійшов до складу Вченого Комітету З'їзду та виконував у цьому комітеті обов'язки секре-

таря [11, с. 180]. На з'їзді вчений зробив нове повідомлення про полтавські старожитності [12, с. 758]. Загалом археологічні з'їзди, учасником яких був В. Пархоменко, неабияк вплинули на його подальші наукові зацікавлення.

Як учений-історик Володимир Пархоменко починав із проблем церковної історії, ранній інтерес до якої у нього, очевидно, сформувався насамперед під впливом сімейного виховання. Свої перші наукові розвідки відповідної тематики з доби Гетьманщини XVIII ст. учений опублікував у «Киевской старине» ще 1904 рр. Протягом лише 1905 р. В. Пархоменко надрукував у цьому часописі, за твердженням А. Портнова, 19 статей, випередивши таких постійних його дописувачів, як І. Павловський, В. Модзалевський, В. Данилов [1, с. 92-93]. Переважна частка цих та інших наукових публікацій ученого першого полтавського періоду мали краєзнавчий характер. Наприклад, одну з них він присвятив постаті Константинопольського патріарха Серафима, який останні роки свого життя провів на Полтавщині, у Лубенському Спасо-Преображенському (Мгарському) монастирі [13, с. 58]. Ця розвідка вперше побачила світ 1906 р. у «Полтавских епархиальных ведомостях», а згодом 1908 р. була суттєво доопрацьована на основі нових архівних даних та опублікована у другому випуску «Трудов Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета» [14, с. 25].

На підставі архівних матеріалів вчений підготував і в 1908 р. опублікував коштом ПЦІАК монографічне дослідження «Очерк истории Переяславско-Бориспольской епархии (1733-1785 гг.)». Праця була помічена фахівцями і 1912 р. історик захистив її як магістерську дисертацію у Київській духовній академії (першим опонентом був Микола Петров, а науковим керівником – Платон Жукович) [1, с. 48].

У цій праці він зумів відтворити широку панораму церковного та суспільно-політичного життя Лівобережної України доби Гетьманщини XVIII ст. (у самому підзаголовку праці відзначалося, що це є церковно-політичне дослідження). Опублікуванню праці передувала апробація окремих її розділів на засіданнях Полтавського церковного історико-археологічного комітету. Так, 31 січня 1907 р. В. Пархоменко представив на засіданні комітету реферат на тему «Утворення та склад Переяславсько-Бориспільської епархії (1733-1785 рр.)», а 15 лютого того ж року – реферат «Історія ієрархії Переяславсько-Бориспільської епархії за час з 1733 р. по 1757 р.» [7, с. 17, 19].

Відтоді В. Пархоменко неодноразово виступав із рефератами своїх наукових розвідок з історії церкви на засіданнях ПЦІАК, які згодом друкувалися у «Трудах ПЦІАК». До речі, В. Пархоменко був фактичним упорядником і редактором цього видання комітету [15, с. 91].

До речі, саме Володимир Олександрович представляв на засіданні комітету 20 травня 1907 р. й рукопис наукової праці І.Ф. Павловського «Битва під Полтавою 27 червня 1709 р. та її пам'ятники». Ймовірно через відсутність Івана Францовича, з якихось причин, на цьому засіданні він попередньо доручив здійснити відповідне повідомлення В. Пархоменкові. У журналі, веденому секретарем-діловодом, занотовано, що ця праця заслуговує особливої уваги з боку комітету. Результатом обговорення праці І. Павловського стало виділення авторові «200 руб. пособия на издание указанного труда» [7, с. 29].

15 липня 1907 р. В. Пархоменко за дорученням комітету брав участь у святкових заходах із нагоди тисячоліття найстарішого міста Полтавської єпархії Переяслава, де виголосив промову «Церковно-історичне значення міста Переяслава». Власне, саме Володимир Олександрович ініціював таку участь у зв'язку з його «вельми помітною історичною роллю у церковному житті місцевого краю», яку, власне, історик принагідно висвітлив у своїй вищезазначеній монографії про Переяславсько-Бориспільську єпархію. До ювілейної дати комітетом були видані, підготовлені В.О. Пархоменком брошури «К тисячелетнему юбилею г. Переяслава» [7, с. 44].

Поступово наукові інтереси вченого змінилися. Він почав вивчати історію раннього християнства на Русі. Свої студії вчений узагальнив у синтетичній праці «Начало христианства Руси», яка побачила світ теж у Полтаві 1913 р., коли сам дослідник вже переїхав до Тифлісу, де працював інспектором народних училищ. Саме ця праця принесла В. Пархоменкові справжнє наукове визнання.

Загалом протягом першого полтавського періоду В. Пархоменко опублікував понад півсотні наукових праць. Найбільш активно він друкувався у «Полтавских епархиальных ведомостях» (близько 30-ти публікацій), «Киевской старине» (24 публікації), а також «Трудах Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета» (3 публікації). Отже, якщо оцінювати науковий доробок вченого лише цього періоду, можна сміливо спростувати стереотип про нього, як про історика «з незначною кількістю праць». У змістовому

ж відношенні, як слушно твердить В.І. Граб [16], зібрані дослідником фактичні відомості безцінні, оскільки значна частина першоджерел, якими він користувався, втрачена назавжди.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття / Андрій Володимирович Портнов. – К.: Критика, 2011. – 239 с.
2. Ричка В.М. Пархоменко Володимир Олександрович [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Parkhomenko_V
3. Листи Дмитра Дорошенка до В'ячеслава Липинського // Липинський В'ячеслав. Твори, Архів, Студії / Східноєвропейський дослідний інститут ім. В.К. Липинського. – Філадельфія, Пеннільванія, 1976. – Т. 6: Архів / Ред. І. Лисяк-Рудницький. – 530 с.
4. Казакевич Г. Кость Штеппа – дослідник релігійно-міфологічних уявлень доби античності та середньовіччя / Геннадій Михайлович Казакевич // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – К.: Вид-во КНУ імені Т. Шевченка. – 2009. – Вип. 30. – С. 33-38.
5. Верба І. Кость Штеппа / Ігор Володимирович Верба // Український історичний журнал. – 1999. – № 3. – С. 97-112.
6. Отчет члена-делопроизводителя о деятельности Комитета за первый год его существования // Труды Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета. – Полтава, 1908. – Выпуск 1. – С. 36-45 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=11273
7. Труды Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета. – Полтава, 1908. – Выпуск 1. – 43 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://histpol.pl.ua/ru/?option=com_content&view=article&id=11273
8. Павловский И.Ф. К десятилетию Полтавской Ученой Архивной Комиссии / Иван Францевич Павловский. – Полтава, 1913.
9. Карсим І.А. Розробка проблем церковної археології на археологічних з'їздах другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Інна Анатоліївна Карсим // Vita Antiqua. – 1999. – Вип. 2. – С. 240-246.
10. Доклад члена-делопроизводителя о командировке на Черниговский Археологический Съезд // Труды Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета. – Полтава, 1908. – Выпуск 1. – С. 66-70 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=11679/>
11. Отчет о командировке на XV Всероссийский Археологический съезд в Новгороде // Труды Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета. – Полтава, 1912. – Вып. 3. – С. 179-186 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=11670>
12. Полтавщина: Енциклопедичний довідник / За ред. А.В. Кудрицького. – К.: УЕ, 1992.
13. Ричка В.М. Дослідник сивої давнини. Пархоменко Володимир Олександрович / Володимир Михайлович Ричка // Реабілітовані історією (АН України, Ін-т історії України та ін.; Редкол.: П.Т. Тронько (відп.ред.) та ін. – К.-Полтава: Рідний край, 1992. – С. 58-63.
14. Пархоменко В.А. Патриарх Константинопольский Серафим II / Владимир Александрович Пархоменко // Труды Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета. – Полтава, 1908. – Выпуск 2. – С. 25-32 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=11679/>
15. Журналы заседаний Полтавского Церковно-Археологического Комитета // Труды Полтавского Церковного Историко-Археологического Комитета. – Полтава, 1908. – Выпуск 2. – С. 75-91 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://histpol.pl.ua/ru/component/content/article?id=11679/>

16. Граб В.І. Пархоменко Володимир Олександрович /
Василь Іванович Граб [Електронний ресурс]. – Режим досту-

пу: <http://history-poltava.org.ua/?p=5871>

Передерій Ирина Полтавські сторінки життєпису нетипового історика Володимира Пархоменка

У статті проаналізовано перший полтавський період життя українського історика Володимира Пархоменка (1880-1942 рр.), на який припадає його становлення як науковця, освітянина та громадського діяча; доведено його активну участь у пам'яткоохоронній діяльності, а також непересічність наукової спадщини вченого цього часу.

Ключові слова: Володимир Пархоменко, Полтавський церковний історико-археологічний комітет, Полтавська губерньська вчена архівна комісія, охорона пам'яток старовини, історія церкви

Передерій Ирина Полтавские страницы жизнеописания нетипичного историка Владимира Пархоменко

В статье проанализирован первый полтавский период жизни украинского историка Владимира Пархоменко (1880-1942 гг.), на который пришлось его становление как ученого и общественного деятеля; доказано его активное участие в деятельности по охране памятников старины, а также неординарность научного наследия исследователя этого периода.

Ключевые слова: Владимир Пархоменко, Полтавский церковный историко-археологический комитет, Полтавская губернская ученая архивная комиссия, охрана памятников старины, история церкви

Perederiy Iryna Poltava pages of the biography of atypical historian Volodymyr Parkhomenko

The article comprehensively analyzes the first Poltava period of life and scientific work of the famous Ukrainian historian Volodymyr Olexandrovych Parkhomenko (1880-1942), which accounts for its emergence as a scientist, educator and social activist. Much better than before in the national historiography highlights its active participation in the establishment in 1906 and further productive activity of Poltava Church Historical and Archaeological Committee, engaged in the collection and preservation of religious and other antiquities, ancient manuscripts, printed works on the history of the Poltava diocese, different historical sources in the local church and private archives. V. Parkhomenko played a direct part in creating historical and Diocesan Library Committee and in the two congresses archaeological pre-revolutionary times. We show how practical work in the committee as a member and the head clerk antiquarium and in the Poltava province Scientific Archive Commission influenced the scientific work of a young scholar and historian, in particular crystallization and further transformation of the subject of his research interests. It was found a complete list of publications V. Parkhomenko Poltava first period, which he disclosed publicly in such publications as «Kievan antiquity», «Poltava Diocesan Gazette» and «Proceedings Poltava Church Historical and Arheological committee». Stated that they thematically dominated historical and church subjects, performed their examination and proved eccentricity and originality of the content.

Keywords: Volodymyr Parkhomenko, Poltava Church Historical and Archaeological Committee, Poltava provincial scientific archival commission, the protection of monuments, the history of the church

Рецензенти:

Казьмирчук Г.Д., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 15.02.2017 р.